

ՕՐԱԳԻՐ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՏՆՏԵՍԸ ԵՎ ԲՆԸ

ԳԻՏԵԼԵԱՅ

Ժ. ՏԱՐԻ ԹԻՒ 9 .

1852

ՄԱՅԻՍԻ 1 .

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱԶԳԱՅԻՆ

Աշխարհիս անիս դարձեր է :

ԽՕՍՔԻ Համար ըսենք, հիմա սա խորհրդածութիւն կարդացողներէն քանի հոգի կ'ըլլայ որ իրենց բռնած ճամբաներնուն ծուռ ըլլալն հասկընալով ըսկսին առ վեց տեսակ կրից չարիքներէն ազատ ըլլալու հնարքը մտածել, ու անոնցմէ զգուշանալ : Եւ անձին մարդու միտքը չեմ կրնար դատել. բայց սովորականն այս է . նախ շատը գրուածքին սկիզբը տեսածնուն պէս որ բարոյական խօսքեր են՝ իրենց վարմունքին

դպչող, ասոր մէջ նոր բան չկայ, գրականնիս լեցուն է ատանկ խօսքեր ըսելով, թուղթը կը դարձընեն : Այնքանի կարդացողներ ալ թէ որ գտնուին, անոնցմէ ալ ոմանք, իրաւունք ունի՝ այնպէս է աշխարհիս բանը կ'ըսեն, ու իրենք զիրենք աշխարհէս դուրս կը սեպեն, ուրիշ խօսքի կը զգաղին ու կը մոռնան : Ոմանք ալ կ'ըսեն՝ թէ չափազանցութեան ձևեր են, լեզուն ոսկր չունի, որչափ դարձընես կը դառնայ . նստիլ գրելը մընը դիւրին է, ինքը մեր տեղն ըլլար, տեսնենք թէ կ'ընէր :

Ի՜հա այսպիսի գրուածոց սովորական պտուղներն ասոնք են : Տես հիմա թէ աս կրնայ մի ըսուիլ կատարեալ ճանաչմունք ունենալ, որն որ առջևը պարզած ճշմարտութեանց ալ դեռ չկրնար հետեւիլ :

Ի՜յսպիսի անկատար ճանաչման մէջ մարդկան ազատութիւնը ինչ աստիճանի ըլլալը կ'երևայ հինգերորդ նշանով մըն ալ, որով եղած անկատար ճանաչմունքն ալ կը կորսուի մարդուն վրայէն : Բանաւոր մարդը իր ստեղծմանը և իր գործոց բանաւոր վախճան ունի, որ է, ինչպէս որ նմանցուցինք, յաւիտենական գիւղազնացութիւն մը, որուն համար պէտք է որ ինքը մեծ պատրաստութեան հետ ըլլայ : Եւ որովհետեւ մարդը այս վախճանը ինչպէս որ պէտք է չճանչնար, և կարծէ թէ առանց պատրաստութեան ալ կրնայ երթըցուիլ, ուստի հարկ կ'ըլլայ որ իր աշխատանքներն ունենան ուրիշ երկրորդական վախճաններ որոնք բոլորովին մարդուն միտքը իրենց կը քաշեն . ասոնք են ամէն տեսակ մարմնոյ յօժարութիւններուն կատարմունքը : Եւ որ համար կը տեսնենք՝ որ այսպիսի անկատար ճանաչմունք ունեցող մարդիկ կը սկսին մոլութիւններու ետեւէ երթալ, խնտան խաղան, զեղխին, զբօսանաց տեղեր պտրտին առանց չափաւորութիւն պահելու . բոլոր խեղճերնին մտքերնին, աշխարհքի փառք ստանալ, մեծութեան հասնիլ, և ամէն տեսակ մարմնոյ հաճոյքը կատարել, ասոնք ամէնը օրինաւոր կը սեպեն, և այս կերպ վարմունքը ազատութիւն կ'անուանեն : Եւ գիտեր թէ այսպիսի կեանք վարելը չէ թէ միայն ազատութիւն չէ, ճանաչմունք ունենալ չէ, այլ և այնպիսի կուրութիւն մը և այնպիսի կապուած գերութիւն մը, որ որչափ աւելի սաստիկ կապկըպին և որչափ աւելի մոլութեանց խորին մոլութիւններուն մէջ թաղուին ու կորստեան դուռը մատնուին, այնչափ աւելի անզգայ կ'ըլլան և չեն իմանար իրենց թրջուառութիւնը, և այնչափ աւելի ալ իրենց իրաւունքը կը սեպեն ամէն տե-

սակ խարդախութեան և անիրաւութեան ճամբաները որ կարենան անկարգ բաղձանքնին առաջ տանիլ, և ստակ ժողովել՝ որ մոլութիւններնուն գործածեն : Եւ երբ անիրաւութիւններնին ուղածնուն պէս չյաջողիր, անկարգ բաղձանքնին չեն կրնար ազատ համարձակ գործել, երբ կը տեսնեն թէ բռնած ճամբանին չելեր, խարդախութիւններնուն մէջ մոլութիւններնուն մէջ ուղած և կարծած հանգիստնին չեն գտներ, չկարծած թշուառութիւններ չորս դինին կ'առնեն, որովհետեւ անկարգութիւնը կատարուելու աւտենալ իր տէրը կը տանջէ, նախ խրդմտանքին զարնելովը, և երկրորդ անկարգները իրարու դէմ գրգռելով, ուստի այսպէս նեղացած՝ կը սկսին կանչել, աշխարհիս անիւր դարձեր է : Բայց պէտք է որ աչուրնին բանան ու տեսնեն որ աշխարհս ինչ որ է ան է . դարձողը իրենք են, որ ճշմարտութեան և ազատութեան անուններն առեր ու անկարգութեանց վրայ հաստատեր են, և այսպէս ճշմարտութենէն երես դարձուցեր ստութեան ետեւէն կ'ուզեն երթալ :

Եւ տեսնե՞ս սիրելի ընթերցող թէ ճշմարտութեան ճամբան սովորիլ չուզէլէն ինչէր առաջ կու գայ . անկարգութեանց և մոլութեանց չափ չկայ . ես գրելէն ձանձրացայ, դու ալ կարդալէն, բայց անկարգութեանց չափը չկրցանք դեռ հասկընալ : Եւ ասն զի ճշմարտութենէն խոտորողին անկարգութիւնները չափոյ մէջ չաղմիր . ինչուան որ մոլութեանց մէջ ընկղմած մարդը յուսահատած խղուի կորսուի :

Բայց կրնաս կարծել, սիրելի ընթերցող, և թէ որ ըսելու ըլլամ, կըրնաս հաւատալ թէ աս ճանաչման պակասութենէն առաջ կու գայ մէկ ծանր հիւանդութիւն մը, ամէն տեսակ հիւանդութիւններէն խիստ գէշ, ուսկից ոմանք կը մթնուին յանկարծակի : Եւ հիւանդութենէն զարնուողը խեղճ բոլորովին կը կորսնցընէ, վրան սաստիկ կատաղութիւն մը կու գայ, ըսածը

չգիտնար, բրաժը չիմանար, սրտին մէջէն կայրի կը տոչորի, կարելի ըլլայ ինքզինքը խաճնէ ուտէ : Ի՞նչն ահասկ մարդիկը իրեն թշնամի կը կարծէ, երբեմն իրեն կ'երևայ՝ թէ սուրբերնին բացած ամէնքն իր վրայ կը վազեն՝ զինքը փարատելու համար, երբեմն կարծէ թէ եկեր իր վրայ ժողուեր՝ վրայէն միսերը կտոր կտոր կը փրցընեն : Ինքն ալ կ'ուզէ որ զամէնքը չարչարէ, միսերնին փեթթէ, սրտերնին խշխշցընէ ու սպաննէ, կ'ուզէ վազել ամենուն վրայ, և կը տեսնէ որ ինքը շղթայներով կապ կը պաճ չկրնար շարժիլ, կ'ուզէ կանչուռտել՝ սաստիկ ցաւերուն և սրտին այրելուն չգիմանալով, ձայնը չելլեր, իրեն խղիւղիլ կու գայ, շունչը կը բռնուի, տապալկիլ կ'ուզէ չկրնար, իրեն այնպէս կ'երևայ թէ ծանր շղթայները թող չեն տար, ցաւերուն չգիմանալով մեռնիլ կ'ուզէ, չկրնար մեռնիլ : Իսկոր գլխուն ըղեղը կ'որդնոտի, մտածութիւնը բոլորովին կաւրուի, կը սկսի իրեն փնասակար բաներ ուզել : Կ'ուզէ որ իր միսերը կրակով այրեն, ճանկերով փարատեն, կերակրոյ տեղ կ'ուզէ որ իրեն կրակ կերցընեն, ջրոյ տեղ թոյն խմցընեն : և ով որ իրեն այս բաներս ընէ, զինքը տանջէ, անոնցմէ շունորհակալ կ'ըլլայ, ու ցաւերուն սաստկութենէն կանչուռտել կ'ուզէ չկրնար, և իրեն շնորհակալութեան նշան՝ ինքն ալ զանոնք կ'ուզէ տանջել : Խեղճէ մտքէ դուրս գէշ հիւանդութիւն : անանկ որ աշխարհիս մէջ մէկ վայրկեան մը հանգիստ չկրնար ունենալ, միշտ սիրտը կտոր կտոր ըլլալու հետ : և այնպէս ալ գէշ նայուածք մը ունի, որ զիմացը երեւոյցը անոր նայուածքէն գետինը կը զարնուի ու կը չարչարուի, ու երկար գրեթէ անբժշկելի հիւանդութիւններու տէր կ'ըլլայ : Եւ կարծես թէ իրեն այնչափ տանջանքներու մէջ հոգին մարմնէն չուզեր բաժնուիլ՝ որ աւելի երկար տանջուի ու զուրիշներն ալ տանջէ : Եւսպիսի սարսափելի թշուառութեամբ այս կեանքս անցընելէն ետքը, որովհետեւ այնպիսի ցաւերու մէջ

իր յաւիտենական գիւղադնացութեան համար ալ մէկ պզտի պատրաստութիւն մ'ալ չկրնար ընել, անոր համար մեռնելէն վերջն ալ յաւիտենական տանջանաց կը մատնուի : Իսո՞ս աւա՞ղ այն մարդուն՝ որ անկատար ճանաչման մէջ երկայն մնալով այս հիւանդութենէ կը բռնուի : Եւ ամենէն գէշն այն է՝ որ երբ այս հիւանդութիւնը վրան կու գայ, ճանաչմունքը բոլորովին կորսնցընելով, իր այսպիսի գէշ հիւանդութեան մէջ ըլլալն ալ չճանչնար : այն իմացած ցաւերը դիպուածական բան մը կը կարծէ, և ուրիշները պատճառ կը սեպէ : և միտքը դրած է որ՝ այն ցաւերուն պատճառ եղողներէն երբ վրէժ խնդրէ լըմընցընէ, այն ցաւերն ալ կ'անցնին : անոր համար ով որ իրեն առջէն հանդրապի, այս է իմ ցաւերուս պատճառ ըսելով, կ'ուզէ որ զայն մարդը տանջել տայ, և երբ չկրնար՝ ալ աւելի իր ցաւերը կը սաստկանան :

Եւս սարսափելի հիւանդութեան անունն ալ լսած պիտի ըլլաս՝ որ կ'ըսեն Լախանձ : Բայց թերեւս այսչափ գէշ հիւանդութիւն ըլլալը չէիր գիտեր : Իսոր ինչ գէշ հիւանդութիւն ըլլալը աղէկ հասկընալու համար, գիտցած ըլլաս որ երբ մէկ տան մը կամ ազգի մը մէջ իյնայ աս հիւանդութիւնը, ալ այն ազգին բանը լըմընցած է, ալ մէկ աղէկութիւն մը չկրնար ըլլալ այն ազգին մէջ ոչ հոգևոր և ոչ մարմնաւոր : և շատ ազգերուն ջնջուելուն պատճառ եղեր է այս հիւանդութիւնը :

Եւ այս հիւանդութեան, ճանաչման պակսութենէն առաջ եկած ըլլալուն վրայ ոչ դք կը տարակուսի : վասն զի երբ ճանաչման պակսութիւնը կը տիրէ մարդուս վրայ, մարդս որ բնական փառք հանգիստ կը սիրէ, ճանաչմունքը պակաս ըլլալով՝ իր հոգւոյն կատարելութիւնները չճանչնար, իրեն համար յաւիտենական պատրաստած անչափ փառքը չտեսներ : Բայց սիրտը Իստուծոյ փառաց վայելքը ժառանգելու համար ստեղծուած ըլլալուն, զինքը կը գրգռէ փառաց ետեւէ ըլլալու : և ինքը

չգիտնալով թէ ինչպէս գոհ ընէ իր սիրտը, կը սկսի ետեւէ ըլլալ, փնտռել աշխարհիս վրայ այնպիսի բան մը՝ որով սիրտը գոհ ըլլայ ու դադրի գրգռութենէն. բայց ուզածը չգտնալով, և աշխարհիս ոչ մէկ բանովը չցուելով սիրտը, վերջապէս վրան կատաղութիւն կու գայ, այս սոսկալի հիւանդութիւնը կը տիրէ վրան. ալ անկէ վերջը կը սկսի ամենուն վրայ երեցած աղէկութեանը նախանձիլ, մէկին հարբստութեանը, մէկալին խելքին, ուրիշին սիրելի բարքին, մէկումը հնարագիտութեանը, մէկին ուժին, մէկ ուրիշի մը տեսքին, ուրիշի մըն ալ շարժմանը, մէկալին ալ անցուցած կենացը, ուրիշի մըն ալ ընդունած զովեստին, մէկին խօսուածքին. մէկ խօսքով կ'ուզէ որ աշխարհիս մէջ որչափ աղէկ բան կրնայ ըլլալ, զանոնք ամէնն ինքն ունեցած սեպուի, և ուրիշները ամէնն ալ մարդկութիւններն կորսնցուցած ըլլան, ու ամէն աղէկութիւնները միայն իր վրայ տեսնեն. հիւանդութիւնը իրեն այնպէս կը բերէ՝ թէ ասանկ ըլլալու ըլլայ, այն ատենը սիրտը պիտի հանդարտի և հանգչի: Այս որովհետեւ այս բանս խելքէ մտքէ դուրս չըլլալու բան է, սիրտը կ'իմանայ թէ միտքը իրեն չառաջնորդեր փափաքին հասցընելու, ուստի կատաղած կը սկսի դժոխոց տանջանքը աշխարհիս վրայ իմանալ, և սրտին կատաղութենէն ինքզինքը կորսնցուցած՝ կը սկսի յուսահատաբար մահ և ամէն տանջանք յանձն առնելով, ետեւէն ըլլալ այն ծուռ մտածմանցը, սիրտը պաղըտկցընելու փափաքով, ինչուան որ բնութիւնը չգիտնալով կորսուի երթայ:

Այս որովհետեւ այս հիւանդութեան գործքը մէկին մէկալին փնտս հասցընել է, տես ուրեմն եթէ մէկ ազգի մը մէջ շատ մարդիկ այսպիսի ախտէ մը բռնուած ըլլան, այն ազգը ինչպէս կը չարչարուի ինչպէս կը տանջուի: Թէ որ ազգին մէջէն տասնին մէկը այս ախտէն զարնուած ըլլայ, ազգին մէջի անձանց փնտսն ուզելու հետ ըլլայ, այն ազգը

ալ առաջ չկրնար գալ, մահաւանդ թէ այն ազգը մարելու կորսուելու վրայ կ'ըլլայ:

Հիմա սիրելի ընթերցող ինչուան հոս ըսածներէս իմացար անկատար ճանաչման որպիսի բան ըլլալը, և տարակոյսներդ լուծեցի ու ցցուցի հաւաստի նշաններով մարդկան անկատար ճանաչման մէջ ըլլալը, և անոր փնտսները: Հիմա ես ալ քեզ քանի մը տարակոյս հարցընեմ ինծի լուծէ իմ տարակոյսներս. ըսէ ինծի թէ մեր ազգն ալ այս անկատար ճանաչման մէջն է թէ չէ: Այս վեց տեսակ անկատար ճանաչման պակասութիւնները մեր ազգին մէջն ալ կը գտնուին: Արդորդ՝ թէ որ այս պակասութիւնները մեր ազգին մէջն ալ կան, ուրեմն ասանկով մեր ազգը առաջ երթալու ճամբուն մէջն է կրնայ ըսուիլ: Արդորդ՝ եթէ այս առաջ երթալու ճամբայ չէ, և թէ որ դու և քեզի պէս ազգասէր անձինք կ'ուզեն ազգերնուս յառաջագիմութիւնը, ինչ կը մտածէք, ինչ ճամբայ պիտի բռնէք որ ազգերնիս շիտակ ճամբով առաջ երթայ: Ինծի լուծէ այս տարակոյսներս որ ես ալ իմանամ ու մխիթարուիմ: Այս կը հարցընեմ, որովհետեւ յոյս ունիմ որ քեզմէ մխիթարական պատասխաններ պիտի լսեմ. վասն զի մարդկան անկատար ճանաչման այսչափ փնտսները քեզի յայտնելէս ետեւ, աս ալ քեզի իմացընեմ որ, մեր ազգին անձինքը թէպէտ այս անկատար ճանաչման պակասութիւններուն մէջ ալ գտնուած ըլլան հիմա, բայց մէկ բնական բարեսրտութիւն մը ունին՝ որ երբ իմանան իրենց սխալմունքը՝ չեն յամսուիր կենար, այլ մէկէն կը վառուին աղէկ բաներու ձեռք զարնելու, շիտակը փնտռելու և ետեւէն երթալու:

Հիմա կը տարակուսիս թէ արդեօք ինչ կ'ուզեմ լսել՝ որ սրտիս մխիթարանք ըլլայ: Բայց գիտնաս որ ես մեծ բանի չեմ սպասեր, և ըսելիքդ ալ կը գուշակեմ, և անոր համար կ'ըսեմ թէ մխիթարական լուր պիտի լսեմ: Այս անգի նախ և առաջ յայտնի է որ մեր ազ-

գին անկատար ճանաչմունք ունենալը պիտի ընդունիս, և թէ վեց տեսակ պակսութիւններու մէջ ալ ընկած շատ մարդիկ կան ազգերնուս մէջ: Ուստի աս առջի պատասխանին մխիթարական մասն այս է որ մեր ազգը առաջ երթալու ճամբուն մէջն է կրնայ ըսուիլ. որովհետեւ ինչ և իցէ ձեռք զարկած գործքի մը մէջ առաջ երթալու առջի նշանն է ճանչնալը թէ առաջ երթալ պէտք է: Երկրորդն է առաջ երթալու ջանքը, և այս ալ կայ ազգերնուս մէջ, ինչպէս յայտնի կը տեսնուի ամէն տեսակ վիճակի մարդկան մէջ. ամենուն սիրտը վառուած է առաջ երթալու մեծ փափաքով մը, և այս երկուքը մեծ նշան են ազգի մը առաջ երթալուն: Դա նը կը մնայ երրորդ խնդրոյն՝ թէ ինչ ճամբայ պէտք է բռնել: Դայց ան ալ ինչուան հիմա ըսածներնէս ինքնիրմէն կ'իմացուի, որ եթէ ճամբարիտ սրտով ազգերնիս կ'ուզէ իր յառաջագիմունքիւնը, պէտք է ճանչնայ իր անկատար ճանաչման մէջ ըլլալը, և ասկից առաջ եկած վեց տեսակ անկարգութեանց ջանայ առջևը առնել, մէկիկ մէկիկ քննելով զամէնքն ալ. այս է մի միայն ճամբայ յառաջագիմունքեան:

Եւ եթէ յիրաւի ճամբարիտ սրտով է ազգերնուս յառաջագիմունքեան ջանքը, ինչպէս որ կ'երեւայ, անտարակոյս ենք՝ թէ այս բանիս ձեռք կը զարնէ, աղէկ մը հասկընալով՝ թէ առանց ջանալու վերցընելու համար այս վեց անկարգութիւնները անկարելի է բարեաց հանդիպիլ, մանաւանդ ասկից ետեւ: Սոսն զի թէպէտ ասոնց անկարգութիւնն ըլլալը յայտնի է ամենուն, բայց վերի վերոյ նայելով մարդ կարծէ որ՝ եթէ ազգը յառաջագիմունք ըլլայ, անկից ետեւ ասոնք ալ կը վերցուին. և այս է մեծ սխալ մտածութիւն: Որովհետեւ քանի որ այսպիսի մոլութիւններ կը տիրեն մարդուս սրտին և մտքին վրայ, չկրնար յառաջագիմել, այլ այն անխորհուրդ ջանքը յառաջագիմելու պատճառ կ'ըլլայ այս անկարգութիւններուն սաստկանալուն, ինչպէս որ յայտնի կ'երեւայ

Եւրոպայի յառաջագիմող շատ մարդիկներու վրայ, որ յառաջագիմենք ըսելով սկսան ջանալ անբան անասուններու նմանելու ամենայն կերպով, որոնք են պատճառ խռովութեան այսպիսի իմաստութեան ծայրը հասած աշխարհքի մը:

Ուստի թէ որ ճամբարիտ սրտով մեր ազգը կ'ուզէ զարգանալ իմաստութեան և մարդկութեան մէջ, պէտք է որ նախ քան զամենայն ամենուն ջանքն ըլլայ հնարքներ մտածել այս վեց տեսակ մարդկային ազգը կործանիչ չարութիւնները ազգին մէջէն ըստ կարի պակսեցընելու: Եւ չեմ գիտեր թէ ինչ բան արգելք կրնայ ըլլալ ձեռք զարնելու կատարեալ ճանաչմունքով՝ շտկելու այս անկատար ճանաչմունքէն առաջ եկած պակսութիւնները, երբ ազգին կողմէն ջանք կայ, և մեր կողմէն յորդոր և կարեւոր տեղեկութիւններ չարակիւր, պատշաճ եղանակներ, բաց ճամբայներ առջևնին կեցած. ուստի կ'երեւայ որ ամենեւին անարգել փափաքնիս պիտի կատարուի, յաջողութեամբ ազգերնուս զարգացումը առաջ պիտի երթայ:

Հ. Գ. Մ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Գոյիեմու Սլխարհակալ:

ՆԱՆԻ Ղուլիէմու Ղազղիոյ Ֆալէզ քաղաքը 1024^ն, հոգեբարոս Ա Ղորմանդիոյ դքսին անհարազատ որդին. ութ տարուան էր երբոր զհայրը կորսնցուց, որուն մէկ հատիկը ըլլալով ժառանգեց անոր աթոռը, և սրբբեց այն կեղտ անունը իր վրայէն մեծամեծ քաջագործութիւններով: Եւ տիւրութեան ատենը՝ Ղորմանդիայի բռնասուր իշխանները երկիրը տակն ու վրայ կ'ընէին, ու երբոր տասնութն տարեկան եղաւ՝ զէնք առաւ ձեռքը իրեն